

בית הספרים הירושלמי / מדרש אברבנאל / ויובלו של שטיינשניידר

Author(s): צבי ברס

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. 4 (תשנ"ד), pp. 507-512

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70037305>

Accessed: 04/12/2011 01:42

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

זוטרות

בית הספרים הירושלמי 'מדרש אברבנאל' ויובלו של שטיינשניידר*

מאת צבי ברס

בשנת תשנ"ב נמסר למחלקת כתבי היד והארכיונים של הספרייה הלאומית בירושלים צרור מכתבים, שעניינו בית הספרים 'מדרש אברבנאל' בשלבים שונים בתולדותיו של המוסד הירושלמי הצעיר. מוסד זה הפך ברבות הימים לבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי.¹ בתוך צרור זה מצאתי איגרת אחת, ליתר דיוק טיוטת איגרת, שחסרים בה גם התאריך, גם שם הנמען וגם החתימה. נראה שמיד לאחר ניסוחה היא היתה בגדר חידה, אם לשפוט על פי השאלות הרשומות בעיפרון בשוליה הימניים: 'למי נכתב זה? זה כתב ידך הלא? ותאריכו?'. שאלות אלה, שבשעתן נפתרו כנראה ללא קושי, הן גם היום שאלות מפתח בכל ניסיון לפצח את החידה. והרי נוסח האיגרת:²

כבוד האדם הגדול בענקים, מגדל המאה המתנשא עד שחקים³ חובש לראשו זר קרני ברקים, בתלמידי חכמים זקן שבזקנים, כל דורשי תושיה על דגלו חונים, זכה לגבורות שמונים, הלא זה משה האיש מחוקק אבנים וזכה לרב טוב מאת שוכן מעונים.
חכם וזקן! בין אנשי מין אחד לא יחדל היחס לעולם, גם הקטן [ש]בקטניו שאר רוח הוא לגדול שבגדוליו, והאזוב והארז יחדיו יפגשו.
חכם וזקן! אנחנו החתומים מטה שלוחי בית ספרים אנו, שליחי בית הספרים [מד]רש אברבנאל הנוסד פה ירושלם לכבוד המנותם (!) של ארבע מאות שנה לגלות ספרד,⁴ ואתה הלא בית

* תודתי לפרופ' ישראל שצמן, מנהל בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, ולמר רפאל ויזר, מנהל מחלקת כתבי יד וארכיונים, על שהביאו לידיעתי מכתבים חדשים אלה, על הרשות לפרסמם ועל הערותיהם המועילות.

1 המכתבים – תרומתו של דב גניחובסקי – נמסרו לבית הספרים לכבוד יובל המאה שלו ולקראת תערוכת היובל לציון אירוע זה. ראה: צ' ברס, מאה שנים של ספרים – בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי תרנ"ב–תשנ"ב, ירושלים תשנ"ב.

2 אזכור ראשוני של איגרת זו אצל ברס, שם, עמ' מו, מס' 39א.

3 כאן מחוקה חצי שורה שלא נשאה חן בעיני המנסח: 'מעל כל הרים מצוקים מאיר בחכמתו לדרי אבקים'.

4 על ייסוד בית הספרים 'מדרש אברבנאל' וצילום של מגילת היסוד שלו, ראה: ברס (לעיל, הערה 1), עמ' כה–כח, ומס' 18.

הספרים היותר גדול שבעולם הנך בעצמך, ולא נכחד מאתנו כי כל הספרים שבבית ספרנו, אך מקצוע מצומצם מאד פנוי להם בהיכל מוחך הגדול, ובכל זאת מלאנו לבבנו לבוא בתוך המברכים, ולברך למנותך (!) של שמונים שנה בברכה היוצאת מעומק הלב, מפני שמימינו אנחנו.

חכם וזקן! מנהג כל אדם ביום שמחתו מקבל מתנות ונותן מתנות ובשתיים יתכבד. לא נכחד מאתנו כי בין הבאים לברך רבים יהיו אשר יגישו לך מנחותיהם מנחות זהב וכסף, מנחות יקר וכל סגולה לכבדך, אך אנחנו מה מידנו תקח? אין דרך הקודש להשפיע אלא דברים של רוחניות, ואנחנו ממקום קדוש נהלך, לכן אך בחפץ רוחני נוכל לפארך וזאת נפצירה בך: העתר נא לעבדיך, תן להם מקום לכבדך, ושלח לנו את כל חמודיך, הם הספרים ילידי ימי חלדך, ובוה נזכיר שמך וניחודך, כי ארגז מיוחד נשים לך לבדך, אשר על מצחו יהי חֶקֶק שם משה אבן-מחוקק.

והיתה [ז]א[ת] הברכה מבני יהודה ואפרים כי עוד תרבה ימים להאיר עינים, ואורך יאיר כזהרים עד בלתי שמים, כחפץ צעירי תלמידיך המנשאים אותך על כפי[ם], [הכ]ורעים לך ברכים, חברי בית מדרש אברבנאל אשר בירושלם.⁵

* ישם נא כבודו לבו אל ספר תולדות בית מדרש אברבנאל הנספח למכתבנו זה.

האיגרת, המנוסחת בלשון מליצית וחגיגית, אגב שימוש במטפורות שונות ('מגדל המאה המתנשא עד שחקים, חובש לראשו זר קרני ברקים'⁶), מלמדת על מידת ההערצה והכבוד של הכותבים אל המכותב, ועל ההתבטלות העצמית שלהם כלפיו. הפנייה היא אל איש חכם ונכבד ביותר בעולם החכמה והלמדנות, שמלאו לו שמונים ('זכה לגבורות'), המכונה 'משה מחוקק אבנים' או 'משה אבן מחוקק'. לפנינו, כמדומה, ניסיון מסוים לתרגם את השם הגרמני 'שטיינשניידר' (Steinschneider; מילולית: 'חוצב אבנים'). הביטוי 'מחוקק' מרמז כאן למשה המחוקק, נותן התורה, והדבר מעיד על למדנותו המופלגת של האיש מקבל האיגרת – משה שטיינשניידר (1816–1907). תרגום מדויק יותר לשם זה – 'חוצב אבן' – נתן המלומד והחוקר מפטרבורג, אברהם אליהו הרכבי (1835–1919), שהיה עמית ובר-פלוגתא של שטיינשניידר. במאמר שפרסם בספר היוכל 'תהלה למשה', ליום הולדתו השמונים של משה שטיינשניידר,⁷ הקדים הרכבי שורות אחדות לכבוד בעל היוכל, שהן בעלות משמעות לענייננו:⁸

נשאל נשאלתי מאת חברי וידידי להתחבר עמהם יחדיו ולצאת לקדם את פני כבוד החכם החוקר הגדול ר' משה החוצב אבן התושיה והמחקר בהררי ספרות ישראל. הוא משה

5 עם חברי ועד בית הספרים ומנהליו נמנו: זאב יעבץ, דוד ילן, יוסף מיוחס, אפרים כהן-רייס ואליהו האניג.

6 משחק מילים המרמז לדימוי של משה רבינו: 'כי קרן עור פניו' (שמות לד, כט-ל).

7 תהלה למשה, קבוצת מאמרים בחכמת ישראל לכבוד ראש המדברים בכל מקום מו"ה משה שטיינשניידר ה"ו, ביום בואו בגבורות מאת אוהביו ותלמידיו מכבדי שמו ומוקירי דבריו, לפסיא תרנ"ו. השער הלוועז: *Festschrift zum Achtzigsten Geburtstage Moritz Steinschneider's*, Leipzig 1896

8 שם, במדור העברי, עמ' 9: ההדגשות במקור.

האיש אשר ידענו מה היה לו ומה הגיע אליו. כי במטה עז החכמה והבקרת אשר בידו הכה צור ויזובו מימי הביב ליוגרפיה. גם יצאו נהרות ההיסטוריה והכרונולוגיה לספרות ישראל ושטפו נחלי התרגומים לשפת עברית. להשקות עם רב ולהזכיר לו את הנשכחות מקדם ולהאיר בשימויות את פני המזרח והמערב. ובדעתי – ומי לא ידע? – את הגדולות אשר עשה משה לעיני כל ישראל והעמים ואת האותות והמופתים אשר שלחו ה' לעשות בעולם המדעים לא הייתי מן המסרבים ואען ואמר: הנני!

כי קראתם לי לתת כבוד ותפארת לאיש גדול ור"ם⁹ אשר לו נאה התהלה ולו יאה השבח והפאר. ואף כי לא אחת ושחים היינו כמריבים בעיני הספרות – ושהדי במרומים גם עדים כל מכירי שמעולם לא יצאתי להלחם בעבור דברים חשודים או שנמצא בהם שמץ פסול כמו שחשב רמ"ש¹⁰ – ובהחם הלבבות גם דברנו מרורות איש לאחיו. הלא בעולם החכמה האמתית אין שנאה ואין איבה, אין קנאה ואין תחרות, רק מחלוקת לשם שמים שסופה שלום נצח ואהבה ורעות ואת והב בסופה¹¹ (כדרשת חז"ל).

לכן אמרתי יהי המאמר הקצר הזה כעלה זית טרף בפי היונה המבשרת שלום רב. ואור נערב. ממזרח וממערב. לחכם ורבי¹².

משה שטיינשניידר הגיע לגבורות ב־30 במאָרס 1896, ולקראת מועד זה טרחו תלמידיו ומוקיריו להכין את ספר היובל לכבודו.¹³ יש להניח אפוא, שאיגרת חגיגית זו של חברי בית הספרים 'מדרש אברבנאל' נתחברה סמוך מאוד למועד זה, שכן בפתח האיגרת נאמר במפורש, כי האיש 'זכה לגבורות שמונים'. האקטואליות של המאורע ניכרת גם מדבריהם: 'מלאנו לבבנו לבוא בתוך המברכים ולברכך למנותך... שמונים שנה בברכה היוצאת מעומק הלב'. מידע על מאורע חשוב זה בעולם הלמדני של 'חכמת ישראל' יכול היה להגיע לידיעתו של זאב יעבץ – ממיסדי בית הספרים ובכיר חברי הוועד – שעמד בקשרי מכתבים עם מלומדים, רבנים וחוקרים יהודים ברחבי אירופה.¹⁴ יעבץ היה ממנסחי כרוז היסוד של בית הספרים וממנסחי תעודת הכבוד וההוקרה ('ברכה לראש משביר') ליוסף חזנוביץ.¹⁵ סגנונו האישי

9 ראשי תיבות של שם בעל היובל: ר' משה.

10 הוא ר' משה שטיינשניידר.

11 במדבר כא, יד.

12 ההדגשות שבמקור נועדו לרמז לחיבורי הרבים של בעל היובל, ובכלל זה ה'מוכיר', כתב העת לביבליוגרפיה עברית ויהודית, שהוא ערך במשך שנים רבות (1858–1882). הסימט המחורזת, המזכירה בסגנונה את הפתיח של האיגרת שלפנינו, מלמדת על סגנון התקופה.

13 ראה מאמרו של אלברט לוי (A. Löwy) לכבוד יובל השמונים של שטיינשניידר, בתוך: *Jewish Chronicle*, 27.3.1896. וכן ראה: *A.S. Freidus Memorial Volume*, New York 1929, p. 79.

14 זאב יעבץ (1847–1924), היסטוריון, סופר ומחנך, מחבר הספר 'תולדות ישראל'. בשנת 1888 עלה לארץ ישראל וישב בה כתשע שנים. הוא חקר את תולדות ההיסטוריה היהודית ואת סידור התפילה, ועמד בקשרי מכתבים עם א"א הרכבי, א' ברלינר ואחרים. ראה: כתב יד בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי 4⁰793/62.

15 אוסף ספרי היודאיקה שתרם חזנוביץ ל'מדרש אברבנאל' היה למעשה הגרעין שממנו התפתח לימים בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי. ראה: ברס (לעיל, הערה 1), עמ' לז–מג.

ניכר בכמה מכתבים – בעיקר בפתיחות המליציות – שנשלחו מטעם בית הספרים אל חכמי ישראל באותה תקופה.¹⁶ לפיכך סביר להניח שזאב יעבץ הוא מנסחה – ולא כותבה¹⁷ – של איגרת חגיגית זו אל משה שטיינשניידר.

יובל השמונים של משה שטיינשניידר שימש הזדמנות נאותה לחברי בית הספרים לפנות אל בעל השמחה, להביא לידיעתו את דבר קיומה של הספרייה בירושלים, ולהציע לו לכבדו בצורה מיוחדת ולא שגרתית: בעל היובל מתבקש לשלוח את ספריו וחיבוריו לבית הספרים בירושלים והם יוצגו בארון נפרד שיישא את שמו.¹⁸ אגב, כיבוד ברוח זה העניק בית הספרים ליוסף חזנוביץ; ובאורח דומה התכוון המוסד לכבד חוקר נודע אחר של 'חכמת ישראל', שהיה כאמור עמית ובר-פלוגתא של שטיינשניידר – א"א הרכבי מפטרבורג.¹⁹

כותבי האיגרת מטעימים בהצטנעות רבה, שלמוסד הצעיר אין למעשה כל כיבוד חשוב אחר להציע, מלבד הכיבוד הרוחני.²⁰ ההצעה של חברי בית הספרים, המכוכמת והמצטנעת כאחת, מצדיקה את הפנייה בשני טיעונים: האחד – קירבת דם ורוח ('בין אנשי מין אחד לא יחדל היחס לעולם, גם הקטן [ש]בקטניו שאר רוח הוא לגדול שבגדוליו'; 'שמימינך אנחנו'), והאחר – קדושת הארץ ('אנחנו ממקום קדוש נהלך'). למקרא דברים אלה בולטים בהעדרם שני הבטים אחרים – זה הלאומי וזה של קדושת ירושלים²¹ – שמצאו ביטוי מרכזי במכתבים

16 ראה הפנייה אל שלמה בובר ('י"ב באדר תרנ"ו): 'כבוד חכם וחוקר, דורש ובוקר, חכמה יקר, והכל סוקר, צדק יחבר, גזיונים משבר מו"ה שלמה בובר נרו יאיר ויזרח, וינוב בשיבה ופרח, אמן סלה'; כתב יד בית הספרים הלאומי 4⁰793/17. ואל ידיד עלום-שם הפנייה היא: 'לידידי אשר בכבודו אתימר ובעתותיו אתעמר, נושא לציון תמיד כפים וכיון פתוחן ליה בלביה נגד ירושלם'; שם, כתב יד 4⁰793/58.

17 כתיבת היד באיגרת דומה להפליא לזו המופיעה במכתבים אחרים שנשלחו מטעם בית הספרים בשנים תרנ"ה-תרנ"ו. בית הספרים העסיק פקיד או מזכיר מיוחד שעסק בהתכתבות: 'קבענו סופר תמיד לבוא במכתבים אל חכמי עמנו ונדיביו אשר היכולת וגם הרצון בידיהם לבצע את חפצנו'; כתב יד בית הספרים הלאומי 4⁰793/58. וזהו של פקיד זה אינה ידועה לי, אבל מהשוואת כתיבת היד אפשר לקבוע, שאין הוא אהרן כהן, הספרן הקבוע של המוסד.

18 הפנייה למחברים בבקשה לתרום את חיבוריהם היתה מנהג רווח והפכה לחלק ממדיניות בית הספרים. אל חוקר ספרות המדרשים, שלמה בובר, פנה בית הספרים בהזדמנויות שונות ונענה בחיוב. ראה: ברס (לעיל, הערה 1), עמ' כז, מס' 20; מו, מס' 339. רק בתקופה מאוחרת יותר, בשנת 1903, בתמיכתם של חוקרים ומלומדים ידועים (שלמה שכטר, ישראל אברהםס, ריכרד גוטהייל ואחרים), נתגבש הרעיון של 'עותק חובה' (שהופץ בחו"ל בחזר חתום על ידם), שלפיו כל מחבר עברי מתבקש למסור עותק חינם לבית הספרים בירושלים. ראה: ברס, שם, עמ' נח, מס' 354.

19 והרי התוכנית על פי אחד המכתבים: 'הנה קראנו מעל מכתבי העתים כי... תגנו חג יובל ראש ספרני עמנו במדינת רוסיא, הוא החכם הר"א הרכבי נ"י ועלה בדעתנו כי נכון הוא להציע לפני מכבדי האיש הזה... לבנות בית ספרים לשמו בירושלם, אשר יקרא בשם "בית אברהם". ואם תישר הדבר בעיניך הצעתנו אולי נכון כי אתה תהיה המציע'; כתב יד בית הספרים הלאומי 4⁰793/58.

20 משה שטיינשניידר זכה לאותות כבוד והוקרה מטעם אקדמיות ואוניברסיטאות, שלעומתן יכול היה בית הספרים להבליט רק את הערך הרוחני: 'אך בחפץ רוחני נוכל לפארך'; או את הנימוק, שגם הענקת מתנה היא כיבוד: 'אדם ביום שמחתו מקבל מתנות ונותן מתנות ובשתיהם יתכבד'.

21 די לקרוא את השרות הראשונות בכרוז היסוד של בית הספרים, שמנסחו היה יעבץ, כדי לעמוד על ההעדר הבולט. ראה: ברס (לעיל, הערה 1), עמ' כו.

שונים ששיגר בית הספרים לחו"ל. הייתכן שמנסח האיגרת ידע כי משה שטיינשניידר איבד את העניין שהיה לו בפעילות לאומית למען ארץ ישראל בימי עלומיו?
באמצע שנות השלושים של המאה הי"ט היה משה שטיינשניידר בין מייסדיה של אגודת סטודנטים לקידום התיישבות יהודית בארץ ישראל, שמטרתה היתה 'להקים מחדש את העצמאות היהודית בארץ ישראל'.²² אבל כעבור זמן מה נטש את העניין והתמסר כולו למחקר ולהוראה. יש להניח, שמידע זה על עברו הסטודנטאלי של משה שטיינשניידר לא היה ידוע למנסחי האיגרת, מה גם שהוא עצמו טרח להכחישו ולהסתירו.²³

ברור בעליל ששולחי האיגרת ביקשו למשוך את לבו של שטיינשניידר למפעל בית הספרים שקם בירושלים,²⁴ וחשבו שהשעה, ואולי הגיל, כשרים לכך. איננו יודעים אם הוא נענה לפנייה זו; מכל מקום, שטיינשניידר, אם לשפוט על פי דברי אחד מתלמידיו, היה פסימי בכל הקשור לפעילות הלאומית-הציונית. בהקשר זה מסופר כי 'הוא [שטיינשניידר] הסתכל בערגה וכאב על האוסף הגדול של ספריו היהודיים ואמר: "בחורי היקר, מאוחר מדי. לא נותר לנו אלא לערוך הלווייה הגונה"'.²⁵ ספרייתו הגדולה והחשובה של שטיינשניידר הגיעה בסופו של דבר אל הסמינר היהודי התיאולוגי בניו יורק. היא נרכשה עוד בחייו, בתיווכו של אלכסנדר קאהוט, והועברה לארצות הברית לאחר מותו.²⁶ אם בית הספרים בירושלים לא זכה למתנה ישירה מידי שטיינשניידר, מכל מקום כמה מספריו הגיעו אליו, מקצתם בזכות תרומות שונות, ומקצתם במסגרת מבצע הצלת 'אוצרות הגולה', להצלת מאות אלפי ספריהם של יהודי אירופה שנגזלו בימי השלטון הנאצי. ספרים אלה נתגלו לאחר מלחמת העולם השנייה במקומות שונים, ובהם במחסן בעיר אופנבך שעל נהר מיין.²⁷

'לספרים גורל משלהם' – habent sua fata libelli – אמרו הקדמונים. ואכן, עותק של 'תהלה למשה', ספר היובל לכבוד משה שטיינשניידר, הנושא את החותמת: Archival-Depot Offenbach A.M., ניצל, הגיע לבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים וסגר בכך מעגל.

22 האגודה נוסדה בפראג בידי משה שטיינשניידר ואברהם בניש (1811–1878), לימים סופר, פובליציסט וממבשרי הציונות. כשעברו לווינה (1837), הצטרפו אליהם אלברט לוי (Löwy) ווילהלם אסטרייכר. לאגודה החשאית שיוו אופי של אגודה ספרותית וכינייה היה 'אחדות' (Die Einheit). ראה: נ"מ גלבר, 'אגודת סטודנטים באוסטריה וגרמניה בשנות 1836–1842', שיבת ציון, א (תש"י), עמ' 106–130, במיוחד עמ' 108–111. ראה על כך גם עדותו של אלברט לוי (לעיל הערה 13), עמ' 8. וכן: S.W. Baron, 'Moritz Steinschneider's Contributions to Jewish Historiography', *Alexander Marx Jubilee Volume*, New York 1950, pp. 91–94.

23 ראה: גלבר, שם, עמ' 120–121.

24 ראה השורה האחרונה באיגרת, מעין הערה, המפנה את תשומת הלב לספר תולדות בית מדרש אברבנאל.

25 ראה: גלבר (לעיל, הערה 22), עמ' 120, המצטט (על פי סאלו בארון) את דברי שטיינשניידר להיניריך לוה, שהציונות נראתה לו כעניין מתחום הפסיכיאטריה של האומה (Volkspsihiatrie); וכן ראה: ז' לקויר, תולדות הציונות, ירושלים ותל-אביב תשל"ד, עמ' 23.

26 ראה: קאהוט (לעיל, הערה 13), עמ' 85.

27 ראה: ברס (לעיל, הערה 1), עמ' צד-צז, מס' 94–101.

